

Emilia Chronowska-Siola

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID: 0000-0001-6996-5503

emilia.chronowska@ukw.edu.pl

Zapobieganie wiktyimizacji wtórnej ofiar przestępstw w dokumentach Unii Europejskiej – wybrane zagadnienia

Wstęp

Potrzeba zwiększenia szeroko rozumianej ochrony osób pokrzywdzonych przestępstwem pojawiła się już w latach 70. XX w. Problematyka ofiar przestępstw i zjawiska wiktyimizacji wtórnej jest coraz częściej poruszana nie tylko z perspektywy dyskursu publicznego, lecz również rozważań naukowych. Mimo że, jak mogłoby się wydawać, wiek XXI to czas, w którym ofiary przestępstw są należycie chronione przepisami prawa i traktowane w sposób wyrażający zrozumienie i empatię przez środowisko, w którym funkcjonują, to doświadczenie pokazuje, że nierzadko bywa inaczej. Tak zastana rzeczywistość staje się przyczyną poszukiwania, na płaszczyźnie normatywnej i społecznej, skutecznych mechanizmów i rozwiązań gwarantujących ofiarom poszanowanie ich praw, a także przeciwdziałanie wtórnej wiktyimizacji.

Rosnące tendencje do postrzegania ofiar jako podmiotu, a nie przedmiotu przestępstwa miały swoje odzwierciedlenie w zmianach wprowadzonych na gruncie regulacji ponadnarodowych. Z perspektywy niniejszego artykułu uwzględnione zostały wybrane dokumenty unijne ukierunkowane na wspomnianą problematykę, zarówno obowiązujące, jak również pozostające w fazie projektu, które poddano analizie poprzedzonej teoretycznym ujęciem zjawiska wiktyimizacji. Jako cel niniejszego artykułu należy wskazać na analizę zjawiska wiktyimizacji wtórnej na płaszczyznach definicji, etiologii oraz czynników warunkujących potencjał wiktyimogeny, a także przegląd wybranych regulacji unijnych (obowiązujących oraz w fazie projektu). Wnioski z przeprowadzonych rozważań przedstawiono w formie próby oceny zasadności i potrzeby wprowadzenia projektowanych zmian i dalszych działań na rzecz poprawy sytuacji ofiar przestępstw.

Wiktymologia i wiktyimizacja – rys teoretyczny

Nie sposób przedstawić definicji oraz istoty wiktyimizacji bez odwołania się do wiktymologii, która koncentruje się na badaniach mechanizmu stawania się ofiarą z uwzględnieniem złożoności i wieloaspektowości tego procesu. W ramach wiktymologii wyróżnia się wiktymologię kryminalną, która koncentruje się na szczególnej grupie ofiar tworzonej przez osoby pokrzywdzone przestępstwem¹. Można uznać, iż w istocie centrum jej zainteresowania stanowi wiktyimizacja oraz ofiary w kontekście funkcjonowania systemu sprawiedliwości². Wraz z rozwojem tej dziedziny nauki początkowe założenia, zgodnie z którymi to jedynie sprawca pozostawał stroną aktywną w przestępstwie zostały poddane pod wątpliwość³. Rozważania i obiekcje dotyczące ofiary w zakresie pozostawania wyłącznie stroną bierną przyczyniły się do zapoczątkowania badań nad jej rolą w przestępstwie. W literaturze przedmiotu znajdujemy opracowania, wskazujące na to, że ofiara może pozostawać w pewien sposób aktywna, gdyż jest w stanie oddziaływać zarówno na powzięcie zamiaru przestępczego, jak również na jego realizację. Co więcej, może ona również wykazywać się rozmaitym stopniem aktywności podczas przestępstwa⁴. Można zatem stwierdzić, że ofiara przestępstwa posiada pewien potencjał wiktymogenny, który warunkuje czy i w jakim stopniu dana osoba jest narażona na stanie się ofiarą przestępstwa. Analizując potencjał wiktymogenny uwzględnia się czynniki, takie jak:

- cechy kondycji biologicznej, w tym przede wszystkim stan zdrowia oraz wiek, który w znaczy sposób determinuje świadomość zagrożenia (szczególnie u osób młodych) i możliwości obrony (przede wszystkim u osób starszych)⁵;
- cechy kondycji psychicznej, które mogą sprawiać, że dana osoba staje się ofiarą z uwagi na brak mechanizmów obronnych;
- cechy kondycji społecznej, które mogą powodować, że dana osoba budzi agresję z uwagi na osiągnięty wysoki status społeczny, krąg towarzyski czy też pochodzenie lub odwrotnie w przypadku osób o niskim statusie społecznym – sprawca przekonany jest o bezkarności czynu;

¹ Przepisy normujące postępowanie karne nie zawierają w swej treści określenia „ofiara”, lecz „pokrzywdzony”, którym, zgodnie z art. 49 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2025 r., poz. 46), jest podmiot, w tym osoba fizyczna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Szczegółowo o różnicach między określeniem ofiara przestępstwa a pokrzywdzony przestępstwem pisali: J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Kraków 2001, s. 426–428.

² E. Bienkowska, *Wiktymologia*, Warszawa 2018, s. 46–52.

³ M. O'Connell, *Victimology: a social science in waiting?*, „International Review of Victimology” 2008, vol. 15, s. 91–103.

⁴ M. Kuć, *Wiktymologia*, Warszawa 2010, s. 2.

⁵ E. Bienkowska, *Osoby starsze grupą o podwyższonym stopniu ryzyka wiktyimizacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, nr 1, s. 111.

- cechy kondycji ekonomicznej, które odnoszą się do posiadania różnego rodzaju dóbr oraz możliwości osiągnięcia wyższego statusu ekonomicznego⁶.

Jednym z podstawowych dla wiktylogii pojęć jest wiktylizacja. Termin ten, jak słusznie zauważa Monika Nazaruk, odnosi się do doznania krzywd i szkód w wyniku jakiegoś zdarzenia o charakterze krzywdzącym⁷. Z perspektywy artykułu uwaga zwrócona została na wiktylizację kryminalną, w przypadku której takim zdarzeniem jest przestępstwo. W literaturze przedmiotu funkcjonuje podział na wiktylizację pierwotną oraz wtórną. Pierwsza dotyczy procesu stawania się ofiarą w wyniku przestępstwa. Ofiara doświadcza psychofizycznych i materialnych negatywnych następstw płynących bezpośrednio i wyłącznie z przestępstwa, np. wszelkiego rodzaju straty materialne, cierpienie psychiczne, traumy, urazy, okaleczenia i uszkodzenia ciała włącznie ze śmiercią. Są to zdarzenia i sytuacje wymagające natychmiastowej i specjalistycznej pomocy (interwencji psychologicznej, psychiatrycznej oraz innych form wsparcia łącznie z pomocą finansową). W tym celu funkcjonują specjalne systemy wsparcia dla ofiar przestępstw, które oferują kompleksową, wszechstronną pomoc. Zaistnienie zjawiska wiktylizacji pierwotnej może przyczynić się do dalszych negatywnych przeżyć ofiary, które nie będą już skutkiem samego przestępstwa. Ich źródła mogą być różne, np. potępiające postawy osób z najbliższego otoczenia, które krytykują lekkość, naiwność lub brak należytej ostrożności, czy też przekazy medialne odbierane przez ofiarę jako krzywdzące ją, umożliwiające identyfikację, upubliczniające wizerunek lub też fakty z życia ofiary wbrew jej woli lub sposób traktowania przez osoby będące reprezentantami organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Jak zauważa Ewa Bieńkowska, osobą doświadczającą wiktylizacji wtórnej może być wyłącznie ofiara przestępstw już ujawnionych, które stały się przedmiotem postępowań karnych⁸. Warto podkreślić, że wiktylizacja wtórna nie powinna być utożsamiana z wiktylizacją powtórzną ani wielokrotną – terminy te odnoszą się do stania się ofiarą takiego samego przestępstwa po raz drugi oraz wielokrotny⁹. Co więcej, należy wyraźnie zaakcentować, że wiktylizacji wtórnej mogą doświadczać nie tylko osoby, które w sposób bezpośredni (osobisty) doznały przestępstwa, ale także ofiary pośrednie. Określenie to stosuje się wobec osób, które nie doświadczyły

⁶ B. Holyst, *Czynniki kształtujące podatność wiktylogiczną*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1979, nr 10, s. 25–33.

⁷ M. Nazaruk, *Zjawisko wtórnej wiktylizacji pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Programu Top 15” 2016, nr 8, s. 179.

⁸ E. Bieńkowska, *Zjawisko wiktylizacji wtórnej. Pojęcie, przyczyny, przeciwdziałanie (na przykładzie niektórych polskich regulacji karnych)*, „Archiwum Kryminalne” 2007–2008, nr 29–30, s. 67–68.

⁹ Ibidem, s. 98.

przestępstwa, natomiast również odczuwają krzywdę i cierpienie w wyniku pokrzywdzenia przestępstwem bliskiej im osoby. Szczególną grupę stanowią najbliżsi ofiar, które w wyniku przestępstwa poniosły śmierć¹⁰.

Wtórna wiktylizacja jest zjawiskiem złożonym, na które wpływ ma wiele różnorodnych czynników, a zatem może ono w zależności od konkretnego przypadku, przybierać odmienne wymiary i stopień dolegliwości dla ofiar. W literaturze przedmiotu wyszczególnione zostały następujące kryteria, które wyznaczają poziom wtórnej wiktylizacji: uwarunkowania osobiste, rodzaj oraz ciężar doznanej przez ofiarę krzywdy, kontakt z instytucjami pomocowymi (Policją, prokuraturą, sądem i organizacjami pozarządowymi), a także reakcje społeczne, do których zalicza się najbliższe środowisko ofiary, jej dalsze otoczenie oraz media¹¹. Z perspektywy niniejszego artykułu szczególna uwaga została skierowana na przedostatnie z wymienionych kryteriów, a dokonana analiza uwzględnia takie aspekty jak znaczenie sposobu traktowania ofiar przestępstw przez organy ścigania i wymiar sprawiedliwości oraz prawa ofiar, głównie w postępowaniu karnym.

Zjawisko wiktylizacji wtórnej dotyczy wyłącznie ofiar przestępstw, które zostały już ujawnione i stały się przedmiotem postępowań karnych, gdyż proces ten wynika dopiero z kontaktu osoby pokrzywdzonej przestępstwem z przedstawicielami organów ścigania oraz wymiaru sprawiedliwości. Na sposób, w jaki kontakt ten przebiega, wpływ mają dwa fundamentalne wyznaczniki. Pierwszy odnosi się do całokształtu regulacji prawnych, które stanowią o rodzaju i zakresie uprawnień przysługujących ofiarom, co oznacza iż przepisy te określają pozycję tych osób jako podmiotu praw i obowiązków. Drugi z wyznaczników związany jest z podejściem do ofiar przestępstw w konkretnych, indywidualnych przypadkach¹². Należy w szczególności zwrócić uwagę na umożliwienie tym osobom realizacji przysługujących im uprawnień oraz dbania o ochronę ich własnych interesów. Prowadzenie tak określonych działań wymaga szerokiego zakresu wiedzy na temat osobistych przeżyć i potrzeb ofiar, a także postrzegania ich nie tylko jako tzw. osobowe środki dowodowe, lecz z uwzględnieniem ich podmiotowości podczas wszelkich prowadzonych w ich sprawie postępowań.

Z uwagi na to, że kluczową rolę w występowaniu wiktylizacji wtórnej odgrywają organy państwowe i zachowania ich przedstawicieli, to przede wszystkim na tym gruncie ofiary przestępstw powinny mieć zagwarantowane poszanowanie ich praw, brak dyskryminacji oraz pomoc, której potrzebują. Zatem niezbędne są rozwiązania o charakterze normatywnym, a także

¹⁰ P. Antoniuk, *Wtórna wiktylizacja – perspektywa psychologiczna*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Wiktylizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, Warszawa 2012, s. 46–47.

¹¹ B. Holyst, *Wiktylogia*, Warszawa 2011, s. 786–790.

¹² E. Bieńkowska, *Zjawisko wiktylizacji...*, s. 68.

właściwe procedury organizacyjne i odpowiednie sposoby ich przeprowadzania w celu ochrony przed zjawiskiem wtórnej wiktylizacji¹³. Należy wyrazić podkreślić, że żadne procedury nie będą efektywne w obliczu braku właściwego oraz profesjonalnego zastosowania. Źródeł wtórnej wiktylizacji można upatrywać w niewłaściwej reakcji przedstawicieli instytucji pomocowych, w której wyraźnie odczuwalna jest niechęć, brak życzliwości i empatii lub też ironiczne i lekceważące nastawienie do osoby pokrzywdzonej. Wszelkie próby bagatelizowania przestępstwa lub doszukiwanie się winy po stronie ofiary w sposób sugerujący, iż niejako przyczyniła się do przestępstwa stanowią przykłady zachowań, których doświadczają ofiary przestępstw. Ponadto analizowanemu zjawisku może sprzyjać również brak jakiegokolwiek reakcji ze strony organów państwowych. Szczególną rolę w zapobieganiu zjawisku wtórnej wiktylizacji odgrywają obrońcy, pełnomocnicy, prokuratorzy, sędziowie. W ich postawach pożądana jest życzliwość i szacunek do ofiar, co powinno wynikać zarówno z praw zagwarantowanych osobom pokrzywdzonym przestępstwem, jak również z zasad wykonywania wspomnianych zawodów¹⁴. Z ich wsparciem osoby pokrzywdzone mogą uzyskać wszelkie niezbędne informacje i wyjaśnienia w zakresie czynności procesowych i pozaprosesowych, od przebiegu których zależne jest, czy będą miały powtórne poczucie krzywdy. Ponadto mogą również zrozumieć sens i konieczność podejmowanych przez prokuratora i sąd działań.

Wybrane unijne regulacje prawne w zakresie ochrony praw ofiar przestępstw

Jednym z zasadniczych dokumentów, który co prawda wprost nie podejmuje problematyki ofiar przestępstw, lecz w tak przyjętym zakresie przedmiotowym nie sposób o nim nie wspomnieć, jest Karta praw podstawowych proklamowana 7 grudnia 2000 r. Charakter prawny z poprawkami nadał jej traktat z Lizbony, który ogłosił Kartę praw podstawowych Unii Europejskiej

¹³ R. Szczepanik, *Doświadczenie wtórnej dyskryminacji przez kobiety – ofiary przemocy w rodzinie*, [w:] O. Czerniawska, K. Wypiorczyk-Przygoda (red.), *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*, Łódź 2011, s. 267–269.

¹⁴ Uchwała nr 2/XVIII/98 ze zmianami wprowadzonymi uchwałą Naczelnej Rady Adwokackiej nr 32/2005 z dnia 19 listopada 2005 r. Zbiór zasad etyki adwokackiej i godności zawodu (Kodeks etyki adwokackiej); uchwała nr 3/2014 Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z dnia 22 listopada 2014 r. w sprawie Kodeksu etyki radcy prawnego; uchwała nr 16/2003 Krajowej Rady Sądownictwa z dnia 19 lutego 2003 r. w sprawie uchwalenia zbioru zasad etyki zawodowej sędziów (Zbiór zasad etyki zawodowej sędziów); uchwała nr 468/2012 Krajowej Rady Prokuratury z dnia 19 września 2012 r. w sprawie uchwalenia zbioru zasad etyki zawodowej prokuratorów (Zbiór zasad etyki zawodowej prokuratorów).

(2010/C 83/02)¹⁵. Spośród fundamentalnych dokumentów unijnych, które odnoszą się do ofiar przestępstw wymienić należy decyzję ramową Rady w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym z dnia 15 marca 2001 roku (2001/220/WSiSW) oraz dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającą normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującą decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW. Dnia 12 lipca 2023 r. Komisja Europejska przedłożyła Radzie i Parlamentowi Europejskiemu wniosek, który dotyczy dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zmiany dyrektywy 2012/29/UE. Jako cel wniosku wskazane zostało rozwiązanie konkretnych problemów, które wymagają ukierunkowanych ulepszeń w istniejących ramach prawnych, co ma zapewnić skuteczniejsze korzystanie przez ofiary z przysługujących im praw.

Decyzja ramowa Rady w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym uchwalona w dniu 15 marca 2001 r.¹⁶ ma charakter wiążący państwa członkowskie Unii Europejskiej od dnia 22 marca 2001 r. Dokument w treści art. 1 lit. a. precyzuje rozumienie terminu ofiara, wskazując, że jest to osoba, która doznała szkody, włączając w to uszkodzenie ciała lub szkodę psychiczną, cierpienie emocjonalne lub stratę ekonomiczną, spowodowane bezpośrednio przez działania lub zaniechania stanowiące naruszenie prawa karnego państwa członkowskiego. Niestety, nie rozszerzono rozumienia tego terminu o rodzinę czy też zstępnych bezpośredniej ofiary, a także osoby udzielające pomocy, wsparcia lub usiłujące zapobiec wiktymizacji i w wyniku takich działań doznające krzywdy. W art. 1 wśród definicji zawarto również pojęcia postępowanie karne oraz postępowanie. Pierwszy dokument zaleca pojmować zgodnie z prawem krajowym, natomiast rekomenduje interpretować nie tylko jako postępowanie karne, ale także wszelkie kontakty ofiar z jakąkolwiek władzą, służbą publiczną lub organizacją udzielającą wsparcia ofiarom w związku z ich sprawą, przed, w trakcie lub po procesie karnym. Wydaje się być to słuszne zalecenie, gdyż ofiara może doznać ponownej krzywdy w wyniku zachowań lub sytuacji wiktymizujących na różnych etapach poszukiwania pomocy i wsparcia. W dalszej części decyzja ramowa zaleca wprowadzenie do krajowych systemów fundamentalnych praw ofiar, w tym poszanowanie godności i uznawanie ich praw i interesów; wysłuchania ofiar w trakcie postępowania oraz dostarczania dowodów; otrzymywania informacji; gwarancje w zakresie komunikowania się; prawo do ochrony; mediacje w sprawach karnych oraz prawo do uzyskania kompensacji od państwa w trakcie postępowania

¹⁵ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej podpisana 7 grudnia 2000 r. w Nicei (t.j. Dz. Urz. C 326 z 26.10.2012).

¹⁶ Decyzja ramowa Rady z dnia 15 marca 2001 r. w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym (t.j. Dz.U. UE L 2001.82.1).

karnego. Ponadto dokument podejmuje również kwestię ofiar mających miejsce zamieszkania w innym państwie członkowskim niż to, na terenie którego popełniono przestępstwo oraz współpracy między państwami członkowskimi ukierunkowanej na poprawę ochrony praw i interesów ofiar w postępowaniu karnym (art. 11–12). W treści art. 13 i 14 zwrócono uwagę na niezwykle istotną kwestię jaką jest rola personelu służb i organizacji udzielających wsparcia ofiarom akcentując konieczność specjalistycznego szkolenia osób pozostających w bezpośrednich kontakcie z ofiarami w celu uwrażliwienia ich na potrzeby grup najbardziej wrażliwych.

Bezsprzecznie prawodawstwo Unii Europejskiej ma na celu podnoszenie standardów ochrony praw ofiar, czego odzwierciedleniem jest m.in. dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW¹⁷. Wspominając o dyrektywie 2012/29/UE nie sposób pominąć powiązania podjętej w niej problematyki z zakresem dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW¹⁸ oraz dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW¹⁹. Dokument ten, tak jak wskazuje nazwa, ustanawia minimalne normy w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar, natomiast państwa członkowskie mają możliwość rozszerzanie owych praw w celu dążenia do zapewnienia wyższego poziomu ochrony w ramach wewnętrznych systemów prawnych. Wspomniana dyrektywa ustanawia prawa ofiar przestępstw w następujących kategoriach uszeregowanych w rozdziały: udzielanie informacji i wsparcia (rozdział 2), udział w postępowaniu karnym (rozdział 3), ochrona ofiar oraz uznanie ofiar o szczególnych potrzebach w zakresie ochrony (rozdział 4). Rozdział 2 dyrektywy 2012/29/UE akcentuje prawo ofiar do rozumienia i bycia rozumianym już od pierwszego momentu ich kontaktu z właściwym organem. W jego treści znajdują się zapisy dotyczące prawa ofiar do

¹⁷ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (t.j. Dz. Urz. UE L Nr 315).

¹⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW (t.j. Dz.U. UE L 2011.101.1).

¹⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW (t.j. Dz.U. UE L 2011.335.1).

otrzymywania informacji (w formie ułatwiającej zrozumienie, tj. z zastosowaniem przekazu sformułowanego prostym i przystępnym językiem) już od momentu pierwszego kontaktu z właściwym organem. Rozdział 2 zawiera również zapisy dotyczące praw ofiar w chwili składania zawiadomienia o przestępstwie, w których ustawodawca szczególną uwagę zwrócił na kwestie barier w komunikacji związanych z językiem, którym posługuje się ofiara uznając za właściwe zapewnienie przez państwa członkowskie możliwości złożenia zawiadomienia w języku, który ofiara rozumie oraz konieczność otrzymania przez ofiarę pisemnego potwierdzenia złożenia zawiadomienia (jeśli ofiara nie rozumie języka, którym posługuje się właściwy organ powinna uzyskać bezpłatne tłumaczenie). Ponadto w tym rozdziale uwaga została zwrócona również na prawo ofiar do korzystania z usług służb zapewniających im wsparcie, a także określa minimalny jego zakres. W rozdziale 3 dyrektyw 2012/29/UE ustawodawca przyznaje ofiarom szereg praw w związku z udziałem w postępowaniu karnym, w tym prawo do: bycia wysłuchanym, gwarancji w ramach usług w zakresie sprawiedliwości naprawczej, pomocy prawnej, zwrotu kosztów związanych z ich czynnym udziałem w postępowaniu karnym, zwrotu mienia, decyzji w sprawie odszkodowania od sprawcy w toku postępowania karnego. Ponadto uregulowane zostały również kwestie praw ofiar w przypadku decyzji o odmowie ścigania, a także praw ofiar mieszkających w innym państwie członkowskim. W rozdziale 4 ujęte zostały regulacje w zakresie prawa ofiar do: ochrony (w tym również członków rodzin ofiar), unikania kontaktu ze sprawcą, ochrony w trakcie postępowania przygotowawczego, ochrony prywatności, ochrony ofiar o szczególnych potrzebach w zakresie ochrony podczas postępowania karnego, ochrony dzieci będących ofiarami podczas postępowania karnego, a także do indywidualnej oceny służącej ustaleniu szczególnych potrzeb ofiar w zakresie ochrony. W przedostatnim rozdziale zawarto przepisy różne, w których ustawodawca odnosi się do szkolenia specjalistów oraz współpracy i koordynacji usług. Zaakcentować należy, iż podniesiona została problematyka specjalistycznych szkoleń dla przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości i organów ścigania, których zadania służbowe wiążą się z koniecznością kontaktu z ofiarami przestępstw.

Dyrektywa 2012/29/UE uznawana jest za horyzontalny dokument w zakresie praw ofiar i zapobiegania wiktyimizacji wtórnej. Sprawozdanie z oceny wspomnianego dokumentu, które zostało przyjęte przez Komisję w dniu 28 czerwca 2022 r. wykazało, że dyrektywa w istocie przyniosła oczekiwane rezultaty w zakresie praw ofiar przestępstw, jednakże mimo to nadal występują istotne problemy w tymże obszarze²⁰. Ocena dyrektywy w swej treści

²⁰ E. Bieńkowska., *Standardy ochrony praw pokrzywdzonego w świetle dokumentów europejskich i ustaw zasadniczych*, [w:] C. Kulesza, P. Hofmański (red.), *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, seria: System Prawa Karnego Procesowego, t. 4, Warszawa 2016, s. 13–15.

prezentuje określone obszary problemowe, które zasadniczo dotyczą każdego z praw przewidzianych w unijnej regulacji. Akcentując, że wymagają one poprawy, ocena dyrektywy 2012/29/UE wyszczególnia pięć najistotniejszych obszarów problemowych wymagających zmian:

- ofiary przestępstw nie zawsze informowane są o przysługujących im prawach lub przekazywane informacje są niewystarczające;
- potrzeby ofiar bezbronnych (w szczególności dzieci, osób starszych, osoby z niepełnosprawnościami, a także ofiary odbywające karę pozbawienia wolności) w zakresie ochrony nie zawsze oceniane są terminowo, co skutkuje pozbawieniem tych osób możliwości skorzystania ze skutecznych środków ochrony (nakaz ochrony);
- ofiary bezbronne nie zawsze mogą skorzystać ze specjalistycznej pomocy psychologicznej i/lub psychoterapeutycznej (podkreślić należy szczególne położenie dzieci, które będąc ofiarami bardzo często nie mogą polegać na indywidualnym, ukierunkowanym podejściu w oparciu o współpracę wielu podmiotów);
- brak wytycznych i porad prawnych, a także różnice w przepisach w zakresie statusu ofiar w postępowaniu karnym nierzadko utrudniają udział ofiar w takim postępowaniu;
- utrudnienia w zakresie dostępu ofiar przestępstw do kompensaty w sprawach krajowych oraz transgranicznych wynikające z braku wsparcia ze strony państwa przy egzekwowaniu zasądzonego odszkodowania od sprawcy, co może istotnie przyczyniać się do zjawiska wtórnej wiktylizacji.

W obliczu zidentyfikowanych problemów zasadne stało się podjęcie działań zaradczych. Komisja Europejska opublikowała 12 lipca 2023 r. dokument 2023/0250 (COD), który w istocie jest projektem dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającej dyrektywę 2012/29/UE ustanawiającą normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującą decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (dalej jako projekt dyrektywy)²¹. Analizując założenia projektu, które wprowadzałyby najistotniejsze zmiany na płaszczyźnie zapobiegania wiktylizacji wtórnej ofiar przestępstw, należy zwrócić uwagę na nowy art. 3a, który w swej treści zawiera propozycję, by państwa członkowskie podjęły niezbędne środki w celu ustanowienia, łatwo dostępnych dla ofiar przestępstw, telefonów zaufania (bezpłatnych). Ich zadaniem stałoby się udzielanie ofiarom informacji, o których mowa w art. 4 ust. 1 dyrektywy, oferowanie im wsparcia emocjonalnego

²¹ Wniosek dotyczący dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającej dyrektywę 2012/29/UE ustanawiającą normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującą decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023PC0424> (data dostępu: 28.04.2025).

oraz – w razie potrzeby – kierowanie do wyspecjalizowanych służb wsparcia i/lub specjalistycznych telefonów zaufania. Warto również zwrócić uwagę na treść nowego art. 5a, w którym projekt dyrektywy formułuje zalecenie, by ofiary mogły zgłaszać przestępstwa do prokuratury i innych właściwych organów przy wykorzystaniu łatwo dostępnych dla użytkownika technologii komunikacyjnych. Warto zaakcentować również, iż nowy przepis przewiduje, w sytuacjach gdy jest to możliwe, przedstawianie za pomocą tych technologii dowodów w sprawie. Co więcej, należy zauważyć, iż państwa członkowskie mają podejmować niezbędne środki zmierzające do zachęcenia każdej osoby, która ma wiedzę o uzasadnionym podejrzeniu popełnienia przestępstwa przez określoną osobę lub prawdopodobnym popełnieniu przez nią dalszych aktów przemocy, do zgłaszania tego właściwym organom. Warto jednak dodać, iż proponowana regulacja stanowi w istocie powtórzenie art. 27 Konwencji stambulskiej, który nakłada na strony zobowiązanie do podejmowania (przez strony konwencji) środków zachęcających świadków do zgłaszania właściwym organom aktów przemocy. Za istotną zmianę należy również uznać art. 9a projektu, który w swej treści zawiera zalecenie utworzenia „ukierunkowanych i zintegrowanych usług wsparcia dla dzieci”. Regulacja uwzględnia zapewnienie takich usług specjalistycznych w celu zagwarantowania wsparcia oraz ochrony dopasowanych odpowiednio do wieku dzieci, co bezspornie należy uznać jako niezbędne do kompleksowego rozwiązania problemów wynikających ze szczególnych potrzeb dzieci jako ofiar przestępstw. Warto pochylić się również nad nowym art. 10a projektu, w którym zawarto zalecenie utworzenia instytucji asystentów (osób zaufanych). Zgodnie z treścią regulacji ich zadaniem byłoby świadczenie ofiarom wsparcia emocjonalnego i informacyjnego w sądzie. Nie należy pomijać również nowego art. 10b, w którym uwzględniono prawo ofiar do zaskarżania decyzji sądu zapadłych w ich sprawach. W tym miejscu zasadnym wydaje się zaakcentowanie, iż obecnie art. 11 dyrektywy 2012/29/UE przewiduje wyłącznie prawo ofiary do zaskarżenia decyzji organów ścigania o odmowie wszczęcia lub umorzeniu postępowania przygotowawczego. Projekt dyrektywy wprowadziłby również zmiany w art. 16 obecnej dyrektywy, który określa prawo ofiary do uzyskania w procesie karnym kompensaty od sprawcy przestępstwa. Projekt stanowi, że państwa członkowskie powinny zapewnić, aby w toku postępowania karnego ofiarom przysługiwało prawo do uzyskania w rozsądnym terminie decyzji o kompensacie od sprawcy²². Tak określone zmiany powodowałyby przeniesienie problemów związanych z realnym uzyskaniem kompensaty od sprawcy z ofiary przestępstwa na państwo, gdyż projekt dyrektywy zawiera zalecenie wprowadzenia regulacji przewidującej, by to właściwe organy niezwłocznie zapłaciły zasądzoną od sprawcy kompensatę bezpośrednio na rzecz ofiar, a następnie te organy

²² Ibidem.

wstępowały w prawa ofiary w stosunku do sprawcy i dochodziły od niego roszczeń regresowych z tytułu wypłaconego ofierze odszkodowania. Należy wyrazić podkreślić stanowisko projektodawców w kwestii wprowadzenia takiej regulacji, która ich zdaniem ma służyć ochronie ofiar przestępstw przed wtórną wiktylizacją. Jednocześnie warto również podkreślić, że problemy z jego akceptacją ze strony państw członkowskich mogą wiązać się z faktem znacznych obciążeń finansowych dla krajowych budżetów.

Zakończenie

Złożony charakter zjawiska wiktylizacji wtórnej powoduje, iż nie sposób przedstawić wszystkich aspektów z nim związanych w jednym opracowaniu. Analizy przeprowadzone na potrzeby niniejszego artykułu umożliwiły deskrypcję zagadnienia na fundamentalnych płaszczyznach pozwalającą na zrozumienie istoty wiktylizacji wtórej. Dokonany przegląd regulacji prawnych dowodzi aktualności i zasadności podjętej problematyki. Można zatem stwierdzić, że cel artykułu został osiągnięty.

Podsumowując podjęte rozważania, należy podkreślić, że zjawisko wtórnej wiktylizacji odnosi się do doznania przez ofiarę przestępstwa powtórnego skrzywdzenia wskutek jej kontaktu z właściwymi w sprawie organami i służbami, a nierzadko również w wyniku reakcji bliskiego otoczenia ofiary. Organy ścigania czy też wymiaru sprawiedliwości w sposób niezamierzony mogą krzywdzić ofiarę przestępstwa powtórnie. Warto zaakcentować, że doznanie powtórnego krzywdy może być przez ofiarę odczuwane zdecydowanie intensywniej aniżeli pokrzywdzenie w wyniku samego przestępstwa. Uwarunkowane jest to wieloma czynnikami, wśród których fundamentalne wydają się być te natury psychicznej: poczucie zagrożenia oraz nieuzasadnionej krzywdy, alienacja społeczna czy też presja wynikająca z poddania ofiary ocenie przez jej otoczenie – przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, służb, organów porządkowych, lokalne społeczności, media, bliskie osoby.

Formułując ostatnie wnioski z podjętych rozważań, trzeba zaakcentować, że mimo obowiązujących uregulowań prawnych w wymiarze ponadnarodowym skoncentrowanych na prawach ofiar przestępstw i działaniach zapobiegających wiktylizacji wtórnej zauważa się istotną potrzebę zwiększenia szeroko rozumianej ochrony ofiar. Potwierdzeniem tego są działania podejmowane z poziomu ustawodawstwa Unii Europejskiej. Przyjęta przez Komisję Europejską i Parlament Europejski dyrektywa 2012/29/UE, zwana dyrektywą o prawach ofiar z 2012 r., stanowi solidny fundament do uznawania praw ofiar związanych z zachowaniem należytej ochrony, a także wsparcia i dostępu do wymiaru sprawiedliwości i odszkodowania. Jednocześnie potrzeba stworzenia w państwach członkowskich ram kompleksowego wsparcia dla

ofiar, ustanowienie procedur komunikacji z ofiarami i przekazywania im informacji, a także zapewnienie bezpiecznych, swobodnych i komfortowych form zgłaszania przestępstw oraz wsparcie i ochrona w zakresie korzystania z praw przez cały czas trwania postępowania karnego stały się bodźcem do podjęcia prac projektowych nad dalszymi regulacjami w podjętej problematyce. Można uznać, że dowodzi to nie tylko aktualności podjętej w artykule problematyki, ale również akcentuje jej rangę i zasadność.

Wykaz literatury

- Antoniak P., *Wtórna wiktyimizacja – perspektywa psychologiczna*, [w:] L. Mazowiecka (red.), *Wiktyimizacja wtórna. Geneza, istota i rola w przekształcaniu polityki traktowania ofiar przestępstw*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Bieńkowska E., *Osoby starsze grupą o podwyższonym stopniu ryzyka wiktyimizacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1999, nr 1.
- Bieńkowska E., *Standardy ochrony praw pokrzywdzonego w świetle dokumentów europejskich i ustaw zasadniczych*, [w:] C. Kulesza, P. Hofmański (red.), *Strony i inni uczestnicy postępowania karnego*, seria: System Prawa Karnego Procesowego, t. 4, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Bieńkowska E., *Wiktymologia*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Bieńkowska E., *Zjawisko wiktyimizacji wtórnej. Pojęcie, przyczyny, przeciwdziałanie (na przykładzie niektórych polskich regulacji karnych)*, „Archiwum Kryminalne” 2007–2008, nr 29–30.
- Blachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Wyd. Arche, Kraków 2001.
- Holyst B., *Czynniki kształtujące podatność wiktymologiczną*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1979, nr 10.
- Holyst B., *Wiktymologia*, LexisNexis, Warszawa 2011.
- Kuć M., *Wiktymologia*, C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Nazaruk M., *Zjawisko wtórnej wiktyimizacji pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Programu Top 15” 2016, nr 8.
- O’Connell M., *Victimology: a social science in waiting?*, „International Review of Victimology” 2008, vol. 15.
- Szczepanik R., *Doświadczenie wtórnej dyskryminacji przez kobiety – ofiary przemocy w rodzinie*, [w:] O. Czerniawska, K. Wypiorczyk-Przygoda (red.), *Andragogiczny wymiar wydarzeń osobistych i globalnych w badaniach biograficznych*, Wyd. AHE, Łódź 2011.

Summary

Preventing secondary victimisation of crime victims in European Union documents – selected issues

Keywords: European Union law, secondary victimisation, victimology, crimes, victim.

The phenomenon of secondary victimisation of crime victims is an issue addressed both at the level of public discourse and in numerous scientific

studies. Over the past years, awareness of the necessity to undertake actions aimed at creating and developing various instruments for the protection of crime victims and victims of abuse of power has significantly increased. The aim of this article is to analyse the phenomenon of secondary victimisation (its definition, etiology, and the factors determining its victimogenic potential), as well as selected EU regulations (both currently in force and draft form). The conclusions drawn from the considerations focus on the assessment of the justification for the proposed changes and the need for further actions to improve the situation of crime victims.